

IVAN JELIĆ

Osnivanje AVNOJ-a

U povodu 30-godišnjice Prvoga zasjedanja AVNOJ-a

I

Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, 26. i 27. studenoga 1942. u Bihaću, imalo je po mnogo čemu dalekosežno povijesno značenje. Taj je događaj u razvoju narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji bio onaj presudni međaš, koji je označavao konkretizirani ishod prijedene etape i istodobno jasno ukazivao na pravac daljnjeg toka revolucije. Upravo po tome, Prvo zasjedanje AVNOJ-a ostaje jedna od glavnih tema naše historiografije, koja mu, unatoč vidljivog interesa, nije još uvijek obratila punu pažnju.¹

¹ Prvo zasjedanje AVNOJ-a privlačilo je najviše pažnju pravnih historičara i teoretičara. Zbog njegova značenja u razvoju narodnooslobodilačke borbe i revolucije u Jugoslaviji 1941—1945, u cjelini, ono je uglavnom dobivalo određeno mjesto u širim prikazima tog razdoblja, ali su nekim pitanjima u vezi s tim posvećeni i posebni prilozi.

Osnovnu građu o Prvom zasjedanju izdao je Prezidijum Narodne skupštine FNRJ u zbirci stenografskih bilježaka, a priredili su je *Moša Pijade* i *Slobodan Nešović*: Prvo i Drugo zasjedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Beograd 1953. Pod istim naslovom objavljeno je u Zagrebu (izd. Stvarnost) nešto dopunjeno i prošireno izdanje u redakciji S. Nešovića (po tom se izdanju ovdje donose citati i određeni podaci). Daljnji značajan korak u sakupljanju i izdavanju građe o Prvom zasjedanju učinio je Muzej Avnoja i Pounja u Bihaću, koji je 1965. izdao ediciju: *Bihaćka republika — Prva* je knjiga zbornik različitih članaka, poglavito suvremenih političkih ocjena najznačajnijih sudionika i memoarskih zapisa. Druga knjiga sadrži dokumente, sa znatno širim izborom s obzirom na opseg sadržaja teme u naslovu edicije, ali i s nekoliko novih dokumenata o Prvom zasjedanju AVNOJ-a.

Od priloga iz pera pravnih historičara treba prvenstveno ukazati na rad *Ferde Čulinić* i *Razvitak AVNOJ-a*, *Starine JAZU*, br. 47, Zagreb 1957, u kojemu se daje prilično detaljan prikaz rada Prvog zasjedanja. Od drugih priloga tog karaktera navodimo knjigu *Vojislava Simovića*, AVNOJ — pravnopolitička studija, Beograd 1958, u kojoj je inače Prvom zasjedanju posvećena manja pažnja.

Od cjelovitijih priloga i pregleda o NOB-u ili pojedinim razdobljima iz toga doba, u kojima se daje određeno mjesto Prvom zasjedanju, navodimo: *Pero Morača*, *Prelomna godina narodnooslobodilačkog rata*, Beograd 1957; *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*, Beograd 1963, sv. I, drugo izd.; *Vlado Strugar*, *Jugoslavija 1941—1945*, Beograd 1970; *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Beograd 1963. Posebno treba ukazati na monografiju *Dušana Živkovića*, *Postanak i razvitak narodne vlasti u Jugoslaviji 1941—1942*, Beograd 1969, u kojoj je obrađeno i Prvo zasjedanje AVNOJ-a. Važan korak naprijed u proučavanju različitih pitanja u vezi s Prvim zasjedanjem AVNOJ-a učinio je ponovo Muzej Avnoja i Pounja, organiziranjem međunarodnoga znanstvenog skupa, u listopadu 1966. u Bihaću. Prilozi s tog skupa objavljeni su u

Ako se pođe od toga da je osnivanje AVNOJ-a bilo »najveći unutrašnji politički događaj«² u razdoblju od sloma Kraljevine Jugoslavije do Osnivačke skupštine u Bihacu, onda se tom suvremenom ocjenom otvara ujedno i niz pitanja, koja su bitna za razumijevanje narodnooslobodilačke borbe u tom razdoblju. Svakako, među njima glavnu pažnju privlače ona pitanja, čije uočavanje omogućuje utvrđivanje stupnja što ga je u dotadašnjoj razvojnoj liniji dosegla oslobodilačka borba naroda i narodnosti Jugoslavije, stvorivši uvjete za osnivanje AVNOJ-a. Ta bi se pitanja mogla podijeliti u tri osnovne skupine, ali treba odmah istaći da su ona po svom sadržaju, zbog dijalektičke prožetosti toliko međusobno isprepletana da ih i nije moguće sasvim odvojeno konstatirati. To su ova pitanja: 1. Kakva je bila vojničko-politička osnovica narodnooslobodilačkog pokreta, tj. koje su je komponente obilježavale? 2. Kakva je bila pozicija protivničkih snaga narodnooslobodilačkog pokreta? 3. Kakve su bile međunarodne okolnosti? Ovom prigodom je, dakako, moguće tek u osnovnim crtama ukazati na ta pitanja.

1. Stvaranje velikoga oslobođenog teritorija u toku druge polovice god. 1942, s površinom većom od 50.000 km², koji je obuhvatio dijelove zapadne Bosne i znatna područja Hrvatske (Lika, Kordun, Banija, dijelovi Dalmacije, Gorskog kotara i Slavonije), bilo je od presudnog značenja za daljnji razvoj NOB-a u čitavoj Jugoslaviji. Ofenziva proleterskih brigada u zapadne krajeve zemlje imala je bitnu ulogu u svladavanju krize što je zahvatila ustanak, pošto je glavna partizanskih snaga s Vrhovnim štabom bila primorana da se povuče na tromedu Crne gore, Hercegovine i Bosne. Odluka Vrhovnog štaba da se poduzme ofenziva u zapadnu Bosnu pokazala se ubrzo dalekosežnom. Njeno osnovno značenje ogledalo se u prenošenju težišta narodnooslobodilačke borbe u zapadne krajeve zemlje, što je, bez sumnje, bio kvalitetno novi korak u njenom razvoju.³ Razgaranje oružane borbe u zapadnoj Bosni, Hrvatskoj i Sloveniji, koje je pod utjecajem toga faktora uslijedilo s još većom brzinom i širinom, imalo je rezultat da se u idućim godinama narodnooslobodilačke borbe ondje utemelji njeno glavno i najjače uporište.⁴

Najneposredniji rezultat takve situacije bilo je naglo jačanje oružane sile narodnooslobodilačkog pokreta. Partizanska vojska, koju su činile brigade

posebnom zborniku radova: Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Bihać 1967. Taj zbornik zadrži niz zanimljivih priloga.

Od tekstova iz pera najznačajnijih rukovodilaca NOP-a, u kojima se daju ocjene Prvog zasjedanja AVNOJ-a, posebno treba istaći članke *Josipa Broza Tita*, sadržane u njegovim knjigama: *Borba za oslobođenje Jugoslavije*, Zagreb 1947; *Vojna djela*, sv. I—III, Beograd 1961. Zatim treba ukazati na *Titov Politički izvještaj na Petom kongresu KPJ* (V kongres Komunističke partije Jugoslavije, izvještaji i referati, Zagreb 1948) i njegov intervju *Politici*, 28, 29. i 30. XI 1967. Od ostalih navodimo: *Edvard Kardelj*, *Put nove Jugoslavije*, Zagreb 1946; *Moša Pijade*, *Izabrani spisi*, tom I, knj. 3, 4 i 5, Beograd 1965—1966. Posebno zanimanje privlači članak *Vladimira Bakarića*, *O ulozi i mjestu »Bihačke republike«* u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji naroda Jugoslavije, zbornik: *Prvo zasjedanje AVNOJ-a*, 7—11.

Od važnije memoarske literature ističemo rad *Ivana Ribara*, *Uspomene iz narodnooslobodilačke borbe*, Beograd 1961.

² *E. Kardelj*, *Put nove Jugoslavije*, 292.

³ *Usp. M. Leković*, *Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942*, Beograd 1965, 27 i d.

⁴ Isto, 649.

i odredi, ispunjavala je sve bitne uvjete za prijelaz na viši stupanj organizacije. On se ogledao u odluci Vrhovnog štaba da se pristupi osnivanju divizija i korpusa, kao većih operativnih jedinica, s osjetno većim mogućnostima djelovanja, tj. izvođenjem složenijih vojnih operacija na prostranim područjima.⁵ Osnivanje osam divizija i dva korpusa, u toku studenog 1942,⁶ bilo je jasan dokaz stvaranja regularne Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koja se, prema riječima njenog vrhovnog komandanta J. Broza Tita, »rađala kroz osamnaest mjeseci teške i krvave borbe, iz krvi svojih najboljih boraca, sinova i kćeri naših naroda«, označavajući »najveći dosadašnji uspjeh narodnog ustanka u zemljama Jugoslavije«.⁷ Postojanje velikog oslobođenog teritorija kvalitetno je utjecalo i na dotadašnji razvoj narodne vlasti, tako da se i u tom pogledu s pravom može govoriti o nastupu nove etape. Naredba o izborima narodnooslobodilačkih odbora, donesena na početku rujna 1942, bila je konkretan izraz nove situacije i nedvojbeno korak naprijed u odnosu na temeljne dokumente o zadacima i radu NOO-a, donesene u veljači iste godine (Fočanski propisi).⁸ Za razliku od dotadašnjeg shvaćanja karaktera NOO-a kao »privremenih organa vlasti«, u novoj etapi, tj. s daljnjim razvojem NOB-a, oni postaju »organi narodne demokratske vlasti«, a to znači i stalni organi vlasti. Oni dobivaju sve više »korijena u narodu«, njihovi poslovi se razgranjavaju, a time raste i njihovo značenje, čime su se, prema riječima M. Pijade, »sve više pokazivali kao prirodni oblik istinske narodne vlasti koji najbolje i jedini odgovara današnjim uslovima i narodnim potrebama«.⁹ Upravo u toj kvalitetnoj promjeni karaktera narodnooslobodilačkih odbora, od »privremenih« u »stalne«, najvjernije se odražavao dosegnuti stupanj narodnooslobodilačke borbe. Odbori više nisu bili neki pomoćni organi, vezani svojom zadaćom i djelatnošću uz zahtjeve same borbe, nego su počeli sve izrazitije ispoljavati svoj revolucionarni smisao. Taj se smisao ogledao prvenstveno u težnjama za osiguranje bitnih tekovina narodnooslobodilačke borbe, tako da »nije više moguć povratak nikakve stare vlasti«, te da se sistem nove, narodne vlasti može graditi samo kao nova ustanova.¹⁰ Rezultat izbora, koji su se od rujna provodili na oslobođenom teritoriju, bio je veliki porast broja NOO-a, koji se u veoma dinamičnom društveno-političkom životu izgrađuju u prave organe narodne vlasti. Računa se, prema raspoloživim podacima, da je na velikom oslobođenom prostoru, sa središtem u Bihaću, bilo potkraj 1942. više od

⁵ »Stvaranje divizija i korpusa — pisao je Tito u studenom 1942 —, stvaranje naše narodne vojske došlo je baš u vrijeme kad su za to sazreli svi uslovi, kad se za to pokazala neophodna potreba, kad su već bile stvorene mnogobrojne brigade i bataljoni, kad su te brigade i bataljoni bili naoružani skoro svim vrstama oružja (osim avijacije), bataljonima i odredima, i, konačno, kad je oslobođen veliki dio naše teritorije, pa se ukazala potreba za ofanzivnim operacijama krupnijeg karaktera« (Vojna djela, I, 128-129).

⁶ Usp. V. *Strugar*, Jugoslavija 1941—1945, 118. Potkraj 1942. Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije (NOV i POJ), kako se od 20. studenog 1942. po naredbi Vrhovnog štaba nazivaju oružane snage NOP-a, brojali su oko 150.000 naoružanih ljudi (isto, 123).

⁷ Kao u bilj. 5.

⁸ Više o tome usp. D. *Živković*, Postanak i razvitak narodne vlasti, 213 i d.

⁹ M. *Pijade*, Izabrani spisi, tom I, knj. 3, 56—57.

¹⁰ Isto, Usp. i D. *Živković*, n. dj., 352 i d.

900 narodnooslobodilačkih odbora.¹¹ U okviru tako širokog sistema narodne vlasti posebnu su ulogu imale vojnopozadinske vlasti, koje se osnivaju usporedo s NOO-ima. Osnivanjem komandi područja i mjesta te partizanskih straža učinjen je značajan korak naprijed u dotadašnjoj podjeli posla na izvršavanju brojnih obaveza, jer su vojnopozadinske ustanove preuzele relativno opsežnu zadaću u svakodnevnoj društveno-političkoj djelatnosti (provodenje mjera sigurnosti, mobilizacija ljudstva, osiguranje prometa i snabdijevanja, organizacija obavještajne službe i dr.).¹²

Te okolnosti imale su bitnog utjecaja i na definiranje konkretnije uloge drugih nosilaca masovne društveno-političke osnovice narodnooslobodilačkog pokreta. To je prvenstveno došlo do izražaja u konstituiranju velikih društveno-političkih organizacija žena i omladine. Održavanja Konferencije Antifašističkog fronta žena i Prvog kongresa Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije bila su značajni povijesni događaji, koji su osobito ukazivali na značenje uloge masovnih političkih organizacija narodnooslobodilačkog pokreta.¹³ Te su organizacije, bez sumnje, imale vidljivog utjecaja i na određenije poimanje Narodnooslobodilačke fronte, koja u to vrijeme u organizacionom pogledu zapravo ne postoji, ali je po svojoj programskoj osnovici, na kojoj okuplja patriotske i antifašistički raspoložene mase, uistinu prisutna i u stvarnosti potvrđena i konstituiranjem spomenutih organizacija.¹⁴

Svi ti momenti i faktori jasno su ukazivali na mjesto i ulogu Komunističke partije Jugoslavije kao rukovodeće sile narodnooslobodilačkog pokreta. Postignuta širina društveno-političke osnovice tog pokreta, organiziranost i stupanj djelatnosti bili su nedvojbeno potvrda rukovodeće i usmjeravajuće uloge KPJ u tom pokretu, koji je uz svoj nacionalnooslobodilački počeo pokazivati i vidljiviji klasni karakter.¹⁵

2. U toku 1942. godine do kraja su se zaoštrile suprotnosti između narodnooslobodilačkog pokreta i protivničkih snaga. U krvavoj ratnoj svakodnevici te su suprotnosti sve jasnije ispoljavale pravi karakter ciljeva pojedinih društvenih snaga. Narodnooslobodilački pokret na čelu s KPJ ulagao je velike napore da silama antifašističke koalicije ukaže na pravu stvarnost društveno-političkih sukoba na tlu okupirane i raskomadane Jugoslavije.

Stvaranje velikog oslobođenog teritorija i razgaranje narodnooslobodilačke borbe u zapadnim krajevima zemlje vidljivo su pokolebali okupacioni sistem, tako da su i Nijemci i Talijani postajali sve svjesniji potrebe mnogo većega vojničkog angažiranja. Nastala situacija jasno je ukazivala na tešku krizu, koja je zahvatila ustašku Nezavisnu Državu Hrvatsku. U

¹¹ Usp. *D. Živković, n. dj.*, 359—360.

¹² Isto.

¹³ Usp. Bihacka republika, sv. 2, 318 i d.

¹⁴ O problemima razvoja NOF-a 1941—1945, usp.: *D. Živković, n. dj.*, 135 i d.; *P. Morača*, Komunistička partija Jugoslavije u stvaranju Narodnog fronta u oslobodilačkom ratu i revoluciji 1941—1945, zbornik: Narodni front i komunisti — Jugoslavija, Čehoslovačka, Poljska 1938—1945, Beograd 1968; *B. Petranović*, O metodološkom pristupu izučavanju istorije narodne vlasti, *Vojnoistorijski glasnik*, VIG 3/1968.

¹⁵ Usp. literaturu u bilj. 14.

njenim granicama nalazio se oslobođeni teritorij, a stvaranje trajnoga najjačeg uporišta narodnooslobodilačke borbe na njemu bilo je, bez sumnje, činilac od sudbonosnog značaja za daljnje opstojanje ustaške tvorevine. Ona za svoje održavanje nije mogla imati nikakva unutrašnjega sigurnog društveno-političkog i vojničkog oslonca, jer se pokazalo da je ustaški režim od samog početka mogao računati samo na veoma usku političku osnovicu. Ubrzano širenje oslobodilačke borbe na tim područjima bilo je nedvojbena dokaz sve šireg uključivanja hrvatskog stanovništva u revoluciju, a taj faktor postaje presudan u širokom i ubrzanom procesu raspadanja ustačkog sistema u NDH. On se mogao dakle jedino održavati uz podršku okupacionih sila, u čemu su obje strane, svaka u svom interesu, tražile izlaz.¹⁶

Na drugoj strani, velike pobjede narodnooslobodilačkog pokreta u zapadnim krajevima zemlje i nastanak velikog oslobođenog teritorija imali su vidljivog utjecaja i na stvaranje presudnih mogućnosti da se priđe odlučnom obračunu s politikom kraljevske vlade u izbjeglištvu. Ta je vlada svoj politički kapital kod Saveznika u prvom redu stjecala propagandom da je ona inicijator širokoga oslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji, koji predstavljaju četničke snage pod zapovjedništvom Draže Mihailovića. Politika Mihailovića — ministra vojske i mornarice u emigrantskoj vladi — koja je sve izrazitije pokazivala tendenciju proklamiranja borbe radi stvaranja velike Srbije na osnovi programa restauracije starog sistema bivše jugoslavenske države, sve je otvorenije i jasnije otkrivala svoje lice nacionalne izdaje. Suradnja četnika s okupatorom i ustašama ukazivala je nedvojbena na dva bitna momenta: 1. jugoslavenska izbjeglička vlada i njen izravni eksponent u zemlji nisu nosioci nacionalnooslobodilačke borbe; 2. snage kontrarevolucije, koje pokazuju jasnije znakove pribiranja, nisu se kolebale u poduzimanju zajedničke borbe protiv snaga narodnooslobodilačkog pokreta, unatoč bitnim razlikama i suprotnostima vlastitih društveno-političkih interesa i ciljeva.¹⁷

Trebalo je dakle učiniti odlučan korak u stavu prema politici emigrantske vlade. On je i uslijedio na početku travnja 1942. riječima vrhovnog komandanta Tita, kojima se obratio borcima i rukovodiocima Narodnooslobodilačke partizanske i dobrovoljačke vojske, u povodu godišnjice napada fašističkih sila na Jugoslaviju. Tito je otvoreno i jasno ukazao na to da emigrantska vlada »podupire Dražu Mihailovića, koji otvoreno paktira sa okupatorima i bori se protiv nas. Zbog toga ćemo biti prisiljeni da otvoreno istupimo pred narodom protiv te vlade, ako ona nastavi tim putem da ometa našu borbu protiv okupatora i ima u svojim redovima

¹⁶ Usp. F. Butić, Ustaška »Nezavisna Država Hrvatska« u vrijeme Prvog zasjedanja AVNOJ-a, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, 193—201.

¹⁷ »Na području naše unutrašnje politike — pisao je Kardelj u prosincu 1942 — bila je od odlučujućeg značaja činjenica da je naša unutrašnja protunarodna reakcija učinila posljednji korak. Ona se potpuno identificirala s okupatorima i postala samo jedna od vrsta oružja kojim okupator raspolaže protiv naroda Jugoslavije. Ako su ova gospoda ranije još nekako i pokušavala da prikriju svoje izdajstvo, sada javno pokazuju svu svoju ogavnu sramotu narodnim masama. I tako je otpočeo brzi proces raspadanja i cijepanja ove unutrašnje reakcije« (Put nove Jugoslavije, 294).

○ četnicima u to vrijeme usp. M. Leković, Ofanziva proleterskih brigada, 503 i d.

ministra koji saraduje sa okupatorom«. ¹⁸ Bio je to početak velikih napora što ih je rukovodstvo NOP-a poduzimalo u razotkrivanju prave uloge D. Mihailovića i politike emigrantske vlade, nastojeći sa stvarnim stanjem dokumentirano upoznati savezničke sile. ¹⁹

3. Dakako, i određeni vanjski »politički momenti« presudnije su utjecali na međunarodni položaj i također »bili mjerodavni« za osnivanje AVNOJ-a. ²⁰ U tom pogledu je svakako bio od presudnog značenja početak promjene situacije na svjetskim ratištima u korist Saveznika. Početak bitke za Staljingrad (Volgograd), u sredini rujna 1942, koji je predskazivao početak odstupanja Nijemaca, do čega će ubrzo doći, uspješna ofenziva britanske armije kod El Alameina, narednog mjeseca i iskrcavanje Saveznika u Sjevernoj Africi, na početku studenog, bitno su utjecali na mijenjanje dotadašnjeg odnosa savezničkih i osovinskih snaga na ratištima. Razvoj događaja na Sredozemlju počeo je sve više privlačiti pažnju Saveznika, u prvom redu Velike Britanije, na Jugoslaviju. Polazeći od stava prema jugoslavenskoj emigrantskoj vladi kao legalnoj i njenom ministru Mihailoviću kao legalnom predstavniku u zemlji, britanska vlada počela je zahtijevati od četnika poduzimanje življe oružane djelatnosti protiv okupatora u Jugoslaviji. U takvoj situaciji i narodnoslobodilački pokret u Jugoslaviji ulazi u novu etapu svoje konfrontacije s četnicima, s ciljem da se vladama Velike Britanije i Sovjetskog Saveza ukaže na suradnju četnika i okupatora. U emisijama radio-stanice »Slobodna Jugoslavija«, koja je prenosila ratne izvještaje Vrhovnog štaba, dokumentirano je ukazivano na tu suradnju. S daljnjim razvojem događaja rukovodstvo NOP-a ulagalo je sve veće napore da se pred Saveznicima razotkrije izdajnička politika četničkog pokreta. Unatoč tome što je prema emigrantskoj vladi pokazivala krajnji obzir — jer je u njoj vidjela izvršitelja svoje težnje za restauracijom monarhističkog pokreta u Jugoslaviji nakon rata — britanska se vlada nije više mogla ravnodušno odnositi prema narodnoslobodilačkom pokretu. Svakako, tome je pridonijela umnogome sovjetska vlada, koju je o tome redovito obavještavao Vrhovni štab i koja je počela postavljati pitanje D. Mihailovića. ²¹ Upravo će osnivanje AVNOJ-a biti događaj koji će u tom pogledu biti od značajnog utjecaja. ²² Međutim, da je pitanje odnosa prema emigrantskoj vladi bilo i dalje otvoreno, tj. da su bili vidljivi obziri sovjetske vlade, pokazao je stav što ga

¹⁸ Zbornik dokumenata i podataka o narodnoslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom II, Bilten Vrhovnog štaba NOVJ 1941—1945, Beograd 1949, 151. Usp. i M. Leković, O nekim značajnijim sednicama Centralnog komiteta KPJ u toku 1942. godine, *Jugoslovenski istorijski časopis* (JIČ), 3—4/1971, 101.

¹⁹ Usp. o tome: D. Plenča, Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata, Beograd 1962, 100 i d.; V. Strugar, n. dj., 131 i d.; V. Kljaković, Promjena politike Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovici 1943. godine, JIČ 3/1969, 25 i d.

²⁰ E. Kardelj, Put nove Jugoslavije, 293.

²¹ Usp. literaturu u bilj. 19.

²² »Kada je krajem novembra konstituiran AVNOJ i održano njegovo prvo zasjedanje, o čemu se kasnije saznalo u Londonu, tamo je stvoren utisak da se od vojne polarizacije u Jugoslaviji prešlo i na političku. Ni za London nije bilo sumnje da se oslobodilački pokret naroda Jugoslavije nalazi u usponu« (V. Kljaković, n. dj., 29).

je Kominternu zauzela prema samom osnivanju AVNOJ-a. Obavještavajući Kominternu, u telegramu od 12. studenog 1942, o velikim vojnim uspjesima partizanskih jedinica u zapadnoj Bosni i o osnivanju osam divizija u Bosni i Hrvatskoj, koje od tada čine Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, Tito je javljao: »Sada mi formiramo nešto slično vladi, što će se zvati Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije. U komitetu će biti zastupljene sve nacionalnosti Jugoslavije iz raznih ranijih partija.«²³ Kominternu je odgovorila da je osnivanje Nacionalnog komiteta »neophodno i izvanredno važno«, te da mu treba obavezno dati »općenacionalni jugoslavenski i općepartijski antifašistički karakter, kako u pogledu njegova personalnog sastava tako i u pogledu programa njegovog rada«. Ali dalje u odgovoru Kominterne ističe se: »Ne smatrajte taj Komitet kao neku vrstu vlade, već kao politički organ narodnooslobodilačke borbe. [...] Ne suprotstavljajte se jugoslavenskoj vladi u Londonu. U datoj etapi ne pokrećite pitanje o ukidanju monarhije. Ne ističite parolu o republici. Pitanje o režimu u Jugoslaviji, kako Vi to shvaćate, rješavat će se poslije poraza talijansko-njemačke koalicije i poslije oslobođenja zemlje od okupatora.«²⁴ Obavještavajući Kominternu o održanoj osnivačkoj skupštini AVNOJ-a, Tito je u telegramu, 29. studenog 1942, odgovorio da se prihvaća spomenuti savjet u pogledu vlade. »Ali moramo reći — upozorava Tito — da je na zasjedanju upravo od strane građanskih političara jugoslavenska vlada u Londonu osuđena kao izdajnička, a i sa strane cijelog prisutnog naroda. Iako mi ne smatramo da je ovaj izvršni odbor nekakva vlada, on će ipak morati da se stara o svim pitanjima državnog života i da vodi brigu o frontu, u čemu će ga pomagati narodnooslobodilački odbori koji su stvoreni skoro u svim oblastima na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju. Kod nas druge vlasti osim ovih odbora i vojne vlasti, u cilju borbe, nema.«²⁵

Kako se jasno vidi, rukovodstvo NOP-a prihvatilo je sugestiju Kominterne da se ne proglasi osnivanje vlade, ali se nije moglo suglasiti s taktikom o dvjema etapama narodnooslobodilačke borbe. Odluke koje je

²³ Biháčka republika, sv. 2, 182.

²⁴ Isto, 186.

²⁵ Isto, 244. Tekstovi telegrama objavljeni su u prijevodu s ruskog, pa su ovdje ijekavizirani. Tito je u tom intervjuu *Politici*, 28, 29. i 30. XI 1967, rekao: »Priprema za taj sastanak (Prvo zasjedanje AVNOJ-a, I. J.) imala je svoju pozadinu. Evo u čemu je ona bila. Javio sam Staljinu, jer smo imali vezu, da mislimo da stvorimo jedno Vijeće koje bi imalo karakter parlamenta i izvršne vlasti, što smo godinu dana kasnije, u Jajcu, i učinili. Staljin nije bio protiv zasjedanja, ali nije bio ni za stvaranje neke vlade. Međutim, mi smo već u Biháću mogli da stvorimo takvo tijelo, i meni se čini da ne bismo pogriješili. Poslije smo to pravdali da još nismo bili sasvim spremni, da još nismo imali dovoljne veze sa inostranstvom i slično. Uglavnom, nismo insistirali, ja sam odustao od toga, i u Biháću smo stvorili Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja.« V. Bakarić, u spomenutom članku, zaključuje: »Staljin (i Kominternu) je smatrao da bi stvaranje naše vlade u zemlji moglo zakomplicirati odnose Sovjetskog Saveza sa saveznicima. To je — u to vrijeme — bio argument kojega je bilo bolje poštivati. Istina, mi u to vrijeme nismo primali nikakvu materijalnu pomoć od nikoga. Zapadni nas saveznici nisu priznavali. Odluke Biháčkog zasjedanja su i kod njih više pojačavale naš ugled nego ga slabile, ali ipak nije trebalo ići ni u kakve rizike. Bilo je jasno kako će rat svršiti, ali nije bilo jasno kada. U međusavezničkim odnosima je bilo dosta slabih tačaka, pa je bilo bolje izbjegavati sve moguće komplikacije« (10).

donijelo Prvo zasjedanje AVNOJ-a bile su od dalekosežnog značenja »ne samo za dalje uspješno vođenje oslobodilačkog rata već i za organizovanje države na novim osnovama.«²⁶

II

Ideja o osnivanju »centralnog narodnooslobodilačkog odbora Jugoslavije« nastala je u rukovodstvu NOP-a nešto prije. Već na značajnoj sjednici Centralnog komiteta KPJ u Foči, 2. travnja 1942, raspravljano je o potrebi stvaranja uvjeta za osnivanje takvog organa. Bila je to ideja koja je nastala u toku razmatranja karaktera i daljnje uloge Narodnooslobodilačke fronte, koja treba »okupljati najšire narodne mase« i time davati punu širinu platformi narodnooslobodilačkog pokreta.²⁷ Takva zamisao nije se mogla tada ostvariti, jer je, uz ostalo, uslijedila velika neprijateljska ofenziva na slobodni teritorij sa središtem u Foči. Dakako, vanjskopolitički faktori su i tom prilikom mogli imati znatnog utjecaja, kao što je to bilo i na samom početku pokretanja narodnooslobodilačke borbe, u ljeto 1941, kada je Tito obavijestio Kominternu o priprema za osnivanje »Narodnog komiteta oslobođenja.«²⁸ Taj isti faktor, kako je konstatirano, bio je prisutan i u priprema za osnivanje AVNOJ-a u Bihaću. Međutim, nikakve prepreke da se AVNOJ konstituira nije više moglo biti. U tom bosanskom drevnom gradiću, koji je svjesno bio određen za taj veliki čin,²⁹ održano je 26. i 27. studenog 1942. godine Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Uzimajući, dakle, sve navedene momente u obzir, AVNOJ se konstituirao u pravo vrijeme. »Naše veće se — istakao je M. Pijade u svom referatu na Prvom zasjedanju — ne osniva ni prekasno ni prerano, već upravo u onom trenutku kada ga i unutrašnja i spoljna situacija zahtevaju i čine ga i potrebnim i mogućim. Pre pola godine bilo bi jedno ovakvo veće nerealna tvorevina. Ako bismo njegovo formiranje odložili za mesec-dva, moglo bi se dogoditi da i borci i svi rodoljubi požale što su propustili da na vreme učine jedan korak nužan za dalje napredovanje narodnooslobodilačke borbe.«³⁰

1. Sazivač i organizator Prvog zasjedanja AVNOJ-a bio je Vrhovni štab NOV i POJ na čelu s vrhovnim komandantom Titom. Bez sumnje se

²⁶ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 7 (iz predgovora M. Pijade). O tim pitanjima usp. i P. Morača, Odnosi između Komunističke partije Jugoslavije i Kominterne od 1941. do 1943. godine, JIČ 1—2/1969, 121 i d.

²⁷ Usp. M. Leković, O nekim značajnijim sednicama, 100-101, i D. Živković, n. dj., 637.

²⁸ D. Živković, n. dj., 636.

²⁹ U spomenutom intervjuu *Politici*, 28, 29. i 30. XI 1967, Tito je o tome rekao: »Ja sam mislio da, ako hoćemo da pripremimo jedno takvo zasjedanje, moramo zauzeti i neki veći grad koji bi imao ne samo strategijski vojni, već i politički značaj. To nije mogao biti Bosanski Petrovac, niti Drvar. Smatrao sam čak da je i Jajce premalo. Trebalo je dakle zauzeti jedan veći grad. A mi smo imali velike snage — hrvatske i krajiške jedinice i proleterske brigade — koje su bile manje-više skoncentrisane baš na tom pravcu. Jedinice na čijem se čelu nalazio Kosta Nađ dobile su zadatak da zauzmu Bihać.« O tome je zanimljivo i sjećanje Koste Nađa (Bihaćka republika, sv. 1, 47—52).

³⁰ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 38.

u tome ogledala i ona prava uloga koju je imao Vrhovni štab u dotadašnjem vođenju narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. »Prirodno je bilo — pisao je Kardelj — što se u početku jedinstvenost naroda Jugoslavije manifestirala prije svega na području zajedničkih vojničkih operacija i izgradnje jedinstvene oslobodilačke vojske naroda Jugoslavije. Zato je Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije na čelu sa svojim komandantom drugom Titom, bio uvijek najjača veza između pojedinih naroda Jugoslavije, te je uslijed toga *uvijek predstavljao ne samo njihovo vojničko nego i njihovo političko vodstvo*« (kurz. I.J.).³¹ Osnivanjem AVNOJ-a trebalo je u tom pogledu učiniti važan korak naprijed, tj. pristupiti stvaranju središnjeg organa vlasti, koji će biti legalno i jedinstveno političko predstavništvo naroda Jugoslavije u zemlji i pred svijetom. Time bi taj organ vlasti preuzeo i niz dotadašnjih funkcija Vrhovnog štaba, što bi dovelo, uz ostalo, i do jasnije »odvojenosti *civilne od vojničke vlasti*«. ³²

U pozivu na zasjedanje AVNOJ-a, što ga je vijećnicima uputio Vrhovni štab a potpisao Tito, ističe se potreba sazivanja »skupštine istaknutih boraca i rodoljuba koji su od početka ustanka nesebično i požrtvovano učestvovali u narodnooslobodilačkoj borbi, u cilju održavanja Veća Narodnog oslobođenja Jugoslavije i Veća narodnih poverenika kao najviše narodne vlasti u Jugoslaviji«. Kao osnovne razloge, koji »neodložno nameću čvršću i trajniju organizaciju narodne vlasti, obuhvatnije sjedinjavanje napora svih naroda Jugoslavije za osiguranje konačne borbe narodnog ustanka«, Vrhovni štab je istakao ove: a) veliki uspjesi Narodnooslobodilačke vojske, »koji su je učinili najmoćnijim vojničkim činiocem u Jugoslaviji i činiocem od međunarodnog značaja«; b) široka podrška NOP-u »narodnih masa u svima zemljama Jugoslavije«; c) »visoki stupanj razvitka« NOB-a, te »mnogobrojni i složeni zadaci, koji se na tom stupnju nameću narodu i vojsci«; d) veliki opseg oslobođenog teritorija; e) »široke perspektive za dalje uspjehe«.³³

Zbog navedenog vanjskopolitičkog faktora AVNOJ se nije mogao formalno konstituirati kao najviši organ vlasti u zemlji, kako je to bilo zamišljeno. Otvarajući Osnivačku skupštinu AVNOJ-a Tito je, uz ostalo, istakao: »Mi nemamo mogućnosti da stvorimo jednu legalnu vladu, jer nam to još međunarodni odnosi i prilike ne dozvoljavaju. Ali mi imamo pravo na jedno — a to je: da u ovim teškim okolnostima stvorimo jedno političko tijelo, jedan politički organ koji će okupiti sve narodne mase, koji će okupiti naš narod i povesti ga, zajedno s našom junačkom vojskom, u dalje borbe koje stoje pred nama, a koje će biti veoma teške. Mi nemamo nikakve vlasti na našem teritoriju osim naših narodnooslobodilačkih odbora, koje je sam narod stvorio. Mi ne priznajemo razne fašističke marionet-

³¹ E. Kardelj, Put nove Jugoslavije, 292—293.

³² F. Čulinović, Jugoslavenska narodna revolucija i razvitak narodne vlasti, zbornik: Narodi Jugoslavije u borbi za slobodu, Zagreb 1959, 426.

³³ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 72. Na Prvom zasjedanju sudjelovali su vijećnici iz Hrvatske (15), Srbije (14), Sandžaka (6), Crne Gore (14), Bosne i Hercegovine (16) i Vojvodine (3). Nisu došli iz Slovenije i Makedonije, jer su bili spriječeni neprijateljskom ofenzivom. Prema podacima u knjizi Bihačka republika, sv. 2, uručen je bio 71 poziv za zasjedanje, ali je taj broj, nakon naknadne verifikacije izbora osam vijećnika iz Slovenije, iznosio 79 (186—188).

ske vlade, i baš zato mi moramo na ovoj zemlji, na ovoj svojoj zemlji, natopljenoj krvlju najboljih sinova naših naroda, stvoriti takvo stanje u kome će naš narod — i u ovakvim okolnostima — moći pridonijeti narodnooslobodilačkoj borbi svoj maksimum. Dok smo mi bili mala partizanska vojska i imali samo male partizanske odrede, onda i zahtjevi nisu bili tako veliki. Danas su se ti mali partizanski odredi pretvorili u snažnu Narodnooslobodilačku vojsku, koja ne samo da je ravna, već je i nadmoćnija od neprijatelja po svojoj izdržljivosti i moralu, uprkos njegovoj tehničkoj nadmoćnosti. U vezi s tim, postavljaju se mnogo veći zahtjevi nego prije, kada je svako selo, kotar ili općina mogla hraniti svoje borce. Potrebno je da se organizira vlast, politička vlast, koja će moći mobilizirati, koja će sve one latentne snage koje postoje u našem narodu iskoristiti u jednom općem smjeru, a to je: borba protiv fašističkih zlikovačkih okupatora, borba protiv njihovih saveznika, naših domaćih izdajnika, ustaša, četnika i drugih.«³⁴

Već iz tih Titovih riječi može se dovoljno jasno naslutiti da se AVNOJ zapravo ipak konstituira kao najviši organ vlasti, što će i biti utvrđeno u aktu o njegovoj organizaciji.³⁵ U rezoluciji o organizaciji AVNOJ-a u tom pogledu bitni su ovi momenti: 1. AVNOJ je definiran kao »općenacionalno i općepartijsko političko predstavništvo narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji«, sa zadaćom »da do krajnjih granica ujedini napore rodoljubivih antifašističkih snaga svih naroda i svih društvenih slojeva u Jugoslaviji u njihovoj zajedničkoj borbi za konačno oslobođenje [...] i za stvaranje uvjeta za bolju i srećniju budućnost naših naroda u slobodnoj državnoj zajednici«; 2. AVNOJ se oslanja na narodnooslobodilačke odbore »i sve ostale masovne narodne antifašističke organizacije, partijske i vanpartijske«; 3. AVNOJ »sastavljaju predstavnici svih naroda i svih političkih stranaka i grupa«, koje aktivno sudjeluju u oslobodilačkoj borbi protiv okupacionih sila i njihovih domaćih saveznika; 4. AVNOJ-em rukovodi njegovo Predsjedništvo, koje ga zastupa u javnosti;³⁶ 5. uz Predsjedništvo, AVNOJ »bira iz svoje sredine« i Izvršni odbor, koji je zadužen za vođenje tekućih poslova, pa je potrebno da se zbog toga podijeli na odsjeke.³⁷

Zaključak koji se nameće jest: premda nije imao formalnopravne osnove da u tadašnjoj situaciji bude *parlament* i *vlada*, AVNOJ je po svojoj pravoj djelatnosti to bio. Ističući da je AVNOJ, s jedne strane, »politički predstavnik oslobodilačkog pokreta naroda Jugoslavije«, a, s druge, »glavni nosilac i organizator vlasti naroda Jugoslavije«, Kardelj je u prosincu 1942. pisao: »AVNOJ nije još ni 'parlament' ni 'vlada'. Ali prema širini pokreta koji stoji iza njega, prema mnogim elementima vlasti koje je

³⁴ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 23.

³⁵ Usp. V. Bakarić, n. dj., 9—10, i F. Čulinović, Razvitak AVNOJ-a, 45.

³⁶ Za predsjednika Izvršnog odbora AVNOJ-a izabran je Ivan Ribar, a za potpredsjednika Pavle Savić, Nurija Pozderac i Edvard Kocbek. Članovi izvršnog odbora bili su: Mile Peruničić, povjerenik za unutrašnje poslove; Sima Milošević, povjerenik za zdravstvene poslove; Mladen Iveković, povjerenik za socijalna pitanja; Ivan Milutinović, povjerenik za privredna pitanja; Vlada Zečević, povjerenik za vjerska pitanja; Veselin Masleša, povjerenik za propagandu (Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 121).

³⁷ O relativno opsežnom radu tih odbora usp. građu u knjizi: Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 72—121. Usp. i F. Čulinović, Razvitak AVNOJ-a, 45 i d.

osvojilo partizansko oružje, prema svom narodnom karakteru on već nosi i elemente jednog i drugog. Nema nikakve sumnje da će narodi Jugoslavije kasnije, u potpunoj slobodi, izabrati svoje ustavotvorne organe, koji će dati konačni oblik kako zajedničkom životu naroda Jugoslavije, tako i demokratskoj vlasti u njihovoj narodnoj državi. AVNOJ će pripremiti neke osnove koje će omogućiti ostvarenje ovih velikih ciljeva za budućnost. U tome je ogromni značaj AVNOJ-a za buduću Jugoslaviju.«³⁸

2. Na Prvom zasjedanju AVNOJ-a analizirano je proteklo razdoblje od sloma Kraljevine Jugoslavije i u vezi s tim date su ocjene nekih bitnih momenata. U Rezoluciji o osnivanju AVNOJ-a najprije se ukazuje na odgovornost i izdajničku politiku, »vojnog i političkog vodstva« Jugoslavije za njen težak slom u travanjском ratu, nakon kojeg je uslijedio bijeg vlade u inozemstvo. Kod uočavanja osnovnih obilježja novog stanja, što je nastalo nakon okupacije i razbijanja Jugoslavije, ističu se četiri momenta: 1. stavljanje Pavelića, Nedića i drugih »u službu okupatorima protiv svojih vlastitih naroda«; 2. strahoviti teror okupatora, uz pomoć domaćih pomagača, »nad svima narodima Jugoslavije«; 3. pasivno držanje ili mirenje s nastalim stanjem bivših političkih stranaka i organizacija; 4. stavljanje najvećeg dijela staroga državnog administrativnog aparata u službu okupatoru i kvislinzima.

U rezoluciji je posebno ukazano na ulogu Komunističke partije Jugoslavije, kao one političke snage koja je jedina ostala vjerna interesima naroda, te »odmah pozvala sve narode, sve političke stranke osim otvoreno izdajničke, sve poštene i rodoljubive ljude u zajedničku oružanu borbu protiv okupatora«. Konstatirajući značenje uloge KPJ kao pokretača narodno-oslobodilačke borbe u Jugoslaviji, AVNOJ je odao posebno priznanje njenoj rukovodećoj ulozi. Ukazujući upravo na značenje toga momenta, M. Pijade je u prosincu 1942. pisao da KPJ »može biti ponosna što je svojim pravilnim rukovođenjem narodne borbe doprinela u ovom velikom političkom uspehu — stvaranjem veća. Još više ona ima razloga da se ponosi iskrenim i opštim priznanjem njenih napora i žrtava koje je na osnivačkoj skupštini veća došlo do izražaja u govorima svih govornika bez razlike partija. Bačena u ilegalnost pre 22 godine, progonjena kroz sve vreme opstanka Versajske Jugoslavije naša je Partija dočekala da na jednoj istinskoj narodnoj skupštini stvorenoj ozdo od naroda koji se bori za svoje oslobođenje, zauzme časno mesto pored narodnih predstavnika drugih političkih partija i grupa.«³⁹

U analizi sadržaja i značenja narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji, AVNOJ je ukazao na nekoliko bitnih momenata. Riječ je o osnovnim polugama političke osnovice NOB-a. Na prvom mjestu ukazano je na ulogu i značenje koje ima Narodnooslobodilačka vojska »kao jedini izraz

³⁸ E Kardelj, Put nove Jugoslavije, 295—296. Usp. i N. Božić, Neka razmišljanja u vezi sa značenjem Prvog zasjedanja AVNOJ-a i stvaranjem naše nove države i njenih najviših organa, zbornik: Prvo zasjedanje AVNOJ-a, 63—71.

³⁹ M. Pijade, Izabrani spisi, tom I, knj. 3, 74. Što se tiče teze da je AVNOJ postao najviši organ JNOF-e, treba reći da ona nema čvršću osnovu. Na Prvom zasjedanju AVNOJ-a uostalom se i nije raspravljalo o suštini i zadaci JNOF-e. (Usp. npr. takvu tezu u P. Morače, Komunistička partija Jugoslavije u stvaranju Narodnog fronta, 86).

i oruđe« oslobodilačke borbe jugoslavenskih naroda. U vezi s tim na zasjedanju je osobito isticana potreba najveće brige za daljnji razvoj i jačanje NOV i POJ i njihovo pomaganje od naroda. Zatim je posebno istaknuta uloga narodnooslobodilačkih odbora na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju, koji su, kao tijela koja okupljaju narod u naporima da pomaže NOP, »nužnim razvitkom postali organima narodno-demokratske vlasti i potvrdili se kao izraz jedinstvene narodne volje za oslobođenje ispod jarma fašizma«.40

3. Borba za političko jedinstvo naroda Jugoslavije u oslobodilačkom ratu istaknuta je na Prvom zasjedanju kao jedna od osnovnih zadaća. U rezoluciji AVNOJ-a istaknuto je da će njegov glavni zadatak biti »dalje razvijanje jedinstvenosti napora svih naroda Jugoslavije za izvojevanje konačnog oslobođenja za sve njih i za stvaranje uslova za punu njihovu slobodu i ravnopravnost u oslobođenoj bratskoj zajednici, koju niko neće moći razoriti jer će se iskovati u ognju zajedničke borbe«. U vezi s tim je AVNOJ u svom Proglasu narodima Jugoslavije nalazio osobito za potrebno da ukaže na sve one političke snage, koje u cilju svojih različitih interesa teže da ugroze borbu za jedinstvo naroda Jugoslavije. Zbog toga je AVNOJ, uz isticanje glavnih snaga reakcije u Jugoslaviji (četnici, bjelogardejci ustaše), posebno ukazivao na »sramnu igru starih političkih stranaka«, kao što su vodstva srbijanskih građanskih stranaka, Hrvatske seljačke stranke i Slovenske ljudske stranke.

Da je četnički pokret Draže Mihailovića dobio posebno mjesto u raspravi na Prvom zasjedanju AVNOJ-a i u njegovim dokumentima, logično je iz već isticanih razloga. Time je ujedno zauzet sasvim jasan stav i prema jugoslavenskoj vladi u izbjeglištvu. U rezoluciji AVNOJ-a naglašeno je da »skupština smatra za svoju dužnost prema nevinim žrtvama da pred celim svetom izjavi: da su zverstva koja su počinili i danas čine nad Srbima, Hrvatima i muslimanima četnici Draže Mihailovića ne manje masovna i svirepa od zverstava okupatora i ustaša i da jugoslavenska izbjeglička vlada nosi punu odgovornost za te zločine za koje ona prosipa odlikovanja zločincima; da prema tome ona nije imala moralnog prava da pored vlada drugih porobljenih država potpisuje apel sovjetskoj vladi o pitanju odgovornosti za zločine okupatora i njegovih pomagača. Njen ministar vojske Draža Mihailović spada pored fašističkih okupatora, pored Pavelića, Ljotića, Nedića, Pećanca također na optuženičku klupu za zločine izvršene nad narodima Jugoslavije«.41

4. Prvo zasjedanje također je jasno pokazalo da je narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji sastavni dio borbe antifašističke koalicije protiv sila Osovine. I sami već spomenuti momenti oko sazivanja AVNOJ-a i definiranja njegova statusa pokazivali su koliko su ovisili pojedini značajniji koraci o razvoju odnosa u tom, širem okviru. Pozdravni telegrami koje je Prvo zasjedanje AVNOJ-a uputilo Staljinu, Churchillu i Rooseveltu s izrazima podrške i obećanja da će narodi Jugoslavije istrajati u svojoj borbi protiv fašizma, bili su znak spremnosti narodnooslobodilačkog pokreta da što tješnje sudjeluje sa savezničkim snagama u toj borbi i doslje-

40 Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 61—62.

41 Isto, 61.

dno ispunjuje svoje obaveze koje mu u vezi s tim pripadaju.⁴² Bez ukazivanja na taj vanjskopolitički moment, ne bi, prema riječima Kardelja, bilo »pravilno protumačeno« značenje AVNOJ-a.⁴³

U vezi s tim je i pitanje odnosa Saveznika prema emigrantskoj vladi postavljano u sve akutnijem obliku. Rukovodstvo NOP-a ulagalo je krajnje napore da ukaže Saveznicima na odgovornost jugoslavenske vlade u Londonu i apsurdnost njena legalnog statusa zbog uloge Draže Mihailovića u zemlji. To je uskoro jasno i konkretno istaknuto u noti što su je Vrhovni štab NOV i POJ i Izvršni odbor AVNOJ-a uputili vladama SSSR-a, Velike Britanije i SAD. Ukazujući na nepobitnost činjenice da četnici Draže Mihailovića ratuju na strani okupatora protiv NOP-a, rukovodstvo NOP-a u noti izjavljuje: »Mi smatramo da se ne mogu poklapati takve činjenice da jugoslavenska vlada u Londonu, s jedne strane ratuje preko svoga ministra Draže Mihailovića i njegovih četnika protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na strani okupatora, a na drugoj strani, u isto vrijeme, koristi se gostoprimstvom saveznika, koristi se diplomatskom podrškom saveznika.« Ističući zatim da je NOV dala desetine tisuće žrtava i da se svaki dan daju nove »u teškim i besprekidnim borbama sa okupatorima, ne samo za oslobođenje naroda Jugoslavije, nego i za stvar saveznika«, Vrhovni štab i Izvršni odbor zaključuju u noti da imaju »pravo zahtijevati od saveznika ne samo priznanje naše borbe«, nego isto tako »da se oni energično zainteresuju o slučaju jugoslavenske vlade i Draže Mihailovića«. U skladu s tim zahtjevom predlaže se, ne prvi put, da Saveznici pošalju svoju komisiju, koja bi »utvrdila ovdje u Jugoslaviji stvarno stanje i da jedanput za uvijek učini kraj strašnoj prevari i zabludi svjetske javnosti«.⁴⁴

5. Prvo zasjedanje AVNOJ-a označavalo je značajan korak naprijed u procesu rješavanja nacionalnog pitanja u narodnooslobodilačkoj borbi. U proglašenju narodima Jugoslavije, u kojem se AVNOJ obraća zasebno Hrvatima, Slovencima, Muslimanima, Crnogorcima, Makedoncima i Srbima, ističe se da pobjeda oslobodilačke borbe može biti »potpuna samo onda, kada se narodi u oslobođenoj zemlji budu osjećali kao svoj na svome, kada budu sami preko svojih slobodnom svojom voljom izabranih narodnooslobodilačkih odbora, solidarnim radom svijuju, kao i organizacijom u svim granama naše narodne privrede, obezbijedili sve uslove za jedan poredak, koji će im pružiti mogućnost da ostvare istinsku i pravu demokratiju i da izgrade jednu slobodnu, nezavisnu i bratsku zajednicu«. Da bi se taj cilj postigao, »potrebna je prije svega jedinstvena i složna borba protiv fašističkog poretka [...] kao i protiv starog reakcionarnog poretka [...]«.⁴⁵ U svom poznatom članku: »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe«, objavljenom u *Proleteru*, u prosincu 1942, Tito je tu problematiku sustavno i jasno razradio. »Današnja narodnooslobodilačka borba i nacionalno pitanje u Jugoslaviji — kaže Tito — nerazdvojno su vezani. Naša narodnooslobodilačka borba ne bi

⁴² Isto, 30—31.

⁴³ E. Kardelj, Put nove Jugoslavije, 296.

⁴⁴ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 110—111.

⁴⁵ Isto, 66.

bila tako uporna i tako uspješna, kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, pored pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onim što je bilo za prošlih režima, pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ *narodnooslobodilačka borba* — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara, kada ona ne bi, pored općejugoslovenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebice, tj. kada ona ne bi, pored oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, Arnauta, muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravnopravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe.⁴⁶

Svakako, daljnji konkretan korak u tom pravcu, koji je ubrzo uslijedio, bila je inicijativa rukovodstva KPJ za osnivanje nacionalnih antifašističkih vijeća.⁴⁷ Time su se — prema Titovim riječima, koje je izrekao na Drugom zasjedanju AVNOJ-a, godinu dana kasnije u Jajcu — počeli »sprovoditi u praksi principi ravnopravnosti naroda Jugoslavije, počele su se ostvarivati vjekovne težnje pojedinih naroda Jugoslavije da sami sobom upravljaju«.⁴⁸

Osnivanje AVNOJ-a, kako je u Jajcu istakao Tito, »jeste jedna od najvećih tekovina naše narodnooslobodilačke borbe do tog vremena. Položeni su temelji na kojima se gradi jedno novo, pravednije uređenje u zemljama Jugoslavije, položeni su temelji na kojima se stvara istinsko bratstvo i ravnopravnost svih naroda Jugoslavije, temelji jedne prave, istinski demokratske, narodne vladavine«.⁴⁹

⁴⁶ J. Broz Tito, *Vojna djela*, sv. I, 158.

⁴⁷ Pregled istorije SKJ, 370. Npr. vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske već 5. XII 1942. šalju pismo Okružnom komitetu KPH za Liku, u kojemu ističu da su preuzeli »inicijativu za stvaranje Zemaljskog Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske« (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske, zbornik dokumenata 1943, Zagreb 1964, 17).

⁴⁸ Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, 171.

⁴⁹ Isto.